

μου, έκανα ό,τι μπορούσα για να υπολογίζω τον ιστορικό χρόνο « από κτίσεως κόσμου» και με μέτρο την Ινδικτιώνα, την άφύσικη για μένα δεκαπενταετία που ό κύκλος της δεν είναι διόλου φυσικώτερος από την πενταετία ή την είκοσαετία. Η τριακονταετία θάταν ένα μέτρο του ιστορικού χρόνου περισσότερο δικαιολογημένο, γιατί, όπως είχα μάθει από τον ίδιο τό δάσκαλό μου, κλείνει τον κύκλο κάθε ανθρώπινης γενεάς. Αργότερα, μάλιστα, γνώρισα και τή φράση του αρχαίου φιλοσόφου που λέει: «Έτη τριάκοντα ποιούσι τήν γενεάν, έν ω χρόνω γεννώντα παρέχει τον έξ αυτού γεννημένον ό γεννήσας». Ο δάσκαλός μου, μαντεύοντας τις άπορίες μου, μου εξήγησε μιá μέρα τό νόημα τής Ινδικτιώνας. Μου είπε ότι ό αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος ό Πορφυρογέννητος στο «Περí θεμάτων» φιλοπόνημά του, μιλώντας για τή Νικόπολη, γράφει: «Και νικήσας ό Καΐσαρ τον Άντώνιον και τήν Κλεοπάτραν έκτισε πόλιν, καλέσας αυτήν Νικόπολιν, διά τό εκείσε ήττηθῆναι τον Άντώνιον. Από δε του άκρωτηρίου του καλουμένου Άκτίου, και τας καλουμένας Ινδικτιώνας εκάλεσεν. Ούτω γάρ γράφει Ησύχιος ό Ίλλούστριος: 'Ινδικτιών τουτ' έστιν Ινακτίων, ή περι τό Άκτιον νίκη· διά τουτο αρχεται μεν Ινδικτιών από πρώτης, και καταλήγει μέχρι Ιε' και πάλιν υποστρέφει, και αρχεται από πρώτης, διά τό τον Άντώνιον συνάρχοντα γενέσθαι Αύγουστω τῶ Καΐσαρι μέχρι του Ιε' χρόνου. Μετά δε ταυτα μόνος εκράτησεν Αύγουστος». Φυσικά, δε μ' έπεισε ό δάσκαλός μου ότι έχει φυσικό νόημα ή Ινδικτιών. Τις αντιρρήσεις μου, όμως, δεν του τις είπα ούτε αργότερα, όταν μάλιστα έμαθα ότι ή εξήγηση του αυτοκράτορος ήταν έσφαλμένη. Από τήν πρώτη μέρα που με παράλαβε ό δάσκαλός μου, μου έγινε αγαπητός. Ήξερα ότι θέλει τό καλό μου· κ' ένιωσα ότι πρέπει κι' ό μαθητής, για να κερδίσει κάτι από τό δάσκαλο, να θέλει τό καλό του.

15

Τό δάσκαλό μου δεν τον είχα ιδεί ποτέ στο σπίτι του πατέρα μου. Τον πρωτογνώρισα στον Όμπλό. Ήταν κι' αυτός ένας από τους μοναχούς του Όμπλοϋ, αλλά ήταν πολύ άλλιώτικος από τους άλλους. Ένώ οι άλλοι μ' έβαζαν να προσκυνάω και ν' ασπάζομαι τις ιερές εικόνες, όταν εμπαινα στην εκκλησία, δέκα και είκοσι φορές τήν καθεμιά, ό δάσκαλός μου δε μου είπε ποτέ να τό κάνω. Δεν ήταν, βέβαια, είκονομάχος από τήν άλλη, όμως, μεριά δε συμφωνούσε — όπως μου έλεγε αργότερα — με τον άνώνυμο χρονογράφο (τον «όμόστεγον και όμορώφιον» του Πατριάρχου Άρσενίου) που, όταν φθάνει στο θάνατο Λέοντος του Ίσαύρου, λέει ότι «τοιαυτα έν τή αυτού βασιλεία κατωρθωκώς ό τρισάθλιος, θνήσκει, τον αίώνιον και ψυχικόν προτεθνηκώς θάνατον». Αν ό Θεοφάνης ό Όμολο-

γητής, γράφοντας τήν καλή και αρκετά βάσιμη Χρονογραφία του μέσ' στην ατμόσφαιρα ακόμα τῆς θανάσιμης πάλης ανάμεσα στους εικονομάχους και τους εικονολάτρες, ἦταν κάπως δικαιολογημένος πού ἔβρισε και καταδίκασε τοὺς Ἰσαύρους, ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος (ὁ δάσκαλός μου ἔλεγε πὼς λεγόταν Θεόδωρος Σκουταριώτης κ' ἔγινε Μητροπολίτης Κυζίκου), ἔζησε τετρακόσια χρόνια μετὰ τὴν ὀριστική ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων και δὲν εἶχε κανένα λόγο νὰ ὀνομάζει, ἀντιγράφοντας παλαιότερα κείμενα, «ἀνιέρους» και «κοιλιδοῦλους» ὅλους τοὺς ἐπισκόπους ἐκείνους πού Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρῶνυμος συγκέντρωσε στὸ «παράνομον συνέδριον» τῶν Βλαχερνῶν. Ὁ δάσκαλός μου, ἂν και μοναχὸς ὁ ἴδιος, ἐκάκιζε τοὺς μοναχοὺς ἐκείνους πού προτιμοῦσαν τὶς πόλεις ἀπὸ τὴν ἔρημο και τ' ἀσκητήρια, και πού μετὰ τὴν κακὴ ἐγκόσμια δράση τους ἀντιδράσουν. Ἄν ἔφθασαν στὰ ἄκρα οἱ Ἰσαυροὶ ν' ἀντιδράσουν. Ἄν ἔφθασαν στὰ ἄκρα οἱ Ἰσαυροὶ, προπάντων ὁ σκληρὸς και ἀπάνθρωπος Κοπρῶνυμος, εἶχαν φθάσει στὰ ἄκρα και οἱ μοναχοί. Τὸ ἐπάγγελμά τους εἶχε γίνει τόσο προσοδοφόρο πού ὅλο και μεγαλύτερος γινόταν ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων πού, ἀντὶ νὰ πᾶν νὰ πολεμήσουν τοὺς βαρβάρους ἢ νὰ κάνουν κάτι χρήσιμο και τίμιο στὴ ζωὴ τους, γίνονταν μοναχοὶ χωρὶς διόλου νὰ μονάζουν. Ὡστόσο, ὁ δάσκαλός μου ἦταν δίκαιος· ἐκάκιζε βέβαια τὴν ἄκαιρη και ὀψιμη πιά μεροληψία τοῦ ἀνώνυμου ἢ τοῦ Θεοδώρου πού τοῦ χρωστοῦμε τὴν καλύτερη ἴσως «Χρονικὴν Σύνοψιν», πρόσθετε ὅμως ὅτι, ἂν και δὲν ἦταν οὔτε αὐτὸς ἀληθινὸς μοναχός, ἦταν τούλάχιστον στρατοκαλόγερος και ἀκολουθοῦσε τὸν Θεόδωρο Λάσκαρι, τὸν νέον, στὶς ἐκστρατεῖες του.

16

Ὁ δάσκαλός μου ἦταν ἓνας μοναχὸς ἰδιαίτερου τύπου. Ἦξερε ὅτι ἡ θέση του θάπρεπε νὰναι στὴν ἔρημο — και μάλιστα στὴν «ἐσωτέραν ἔρημον», ὅπως ὀνομάζουν τὴν περιοχὴ τοῦ Σιναίου ὄρους οἱ Βίοι τῶν ὁσίων ἀσκητῶν — και ὄχι στὴν ὠραία και εὐφορη, στὴ γλυκεῖα και πολύχρωμη Ἀχαΐα. Ἦξερε ὅτι ἡ «ξενιτεία» πού, σύμφωνα μετὰ τὶς λέξεις τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, ὀρίζεται ὡς «κατάλειψις ἀνεπίστροφος πάντων τῶν ἐν τῇ πατρίδι, πρὸς τὸν τῆς εὐσεβείας σκοπὸν ἡμῖν ἀντιπραττόντων» εἶναι ἡ πρώτη προϋπόθεση τοῦ ἀληθινοῦ μοναχικοῦ βίου. Ὁ δάσκαλός μου, ὅμως, δὲ μπορούσε ν' ἀπαρνηθεῖ τὴν Πάτρα, τὰ περιβόλια της, τὸν Ὀμπλό, τὴν κοιλάδα τοῦ Γλαύκου. Ἦξερε ὅτι θάπρεπε νὰχει τὴ δύναμη νὰ ἐγκαταλείψει τὰ πάντα, ἀλλὰ δὲν τὴν εἶχε. Πολλὲς φορές μοῦ ἔλεγε ὅτι θάθελε ν' ἀνήκει ἀληθινὰ (και ὄχι μόνο μετὰ τὸ σχῆμα τοῦ μοναχοῦ) στὸ τάγμα τῆς Μοναδικῆς Πολιτείας.

Μιὰ μέρα μοῦ εἶπε ὁ δάσκαλός μου ὅτι ἀπ' ὅσους βγῆκαν στὴν

ἔρημο, ὁ πρῶτος πού τ' ὄνομά του μάς παραδόθηκε ἦταν Παῦλος ὁ Θηβαῖος. Κι αὐτὸν μιμήθηκαν « ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος Ἀντώνιος » πού τὸ βίο του τὸν ἔγραψε ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὁ Παχώμιος καὶ ὁ Ὀνούφριος. Ποιοί, ὅμως, ἔφθασαν πρῶτοι στήν « ἐσωτέραν ἔρημον », αὐτὸ δὲν τῶμαθε κανένας· αὐτοὶ « ἔμειναν ἀνιστόρητοι καὶ ἀφανέρωτοι ». Αὐτούς, ἀκριβῶς, τοὺς ἀφανέρωτους, θαύμαζε ἰδιαιτέρα ὁ δάσκαλός μου. Συχνὰ μοῦ ἔλεγε, μιλώντας ὄχι μόνο γιὰ τοὺς πρῶτους πού ἔφθασαν στὸ ὄρος Σινᾶ, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅσους ἀργότερα, καὶ ὡς τὰ σήμερα, ἀσκητεύουν ἀληθινά: « Τὴν δὲ μεγάλην αὐτῶν ἀσκησιν, ἔξω παντὸς μέτρου οὔσαν, τίς διηγῆσεται; μόνος ὁ Θεὸς τὴν ἤξεύρει ».

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀληθινούς αὐτοὺς μοναχοὺς ἐμαρτύρησαν. Ἄσπλοι στήν ἔρημο, δέχθηκαν συχνὰ τίς ἐπιθέσεις βαρβάρων πού ἔκαμαν τὰ ἱερά τους σώματα κομμάτια. Τῶξεραν ὅτι κάθε στιγμή ἐκινδύνευε τὸ κορμί τους, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν τοὺς ἔνιαζε. Ἄν καὶ « ἄνθρωποι μὲ κορμί », ζοῦσαν « ὡς ἄσαρκοι ἐν τῇ γῆ..., συγκακοπαθοῦντες τῷ Χριστῷ, δι' ὅλης αὐτῶν τῆς ζωῆς ». Ἔτσι ἐβάσταξαν « διπλοὺς στεφάνους, τὸν τῆς ἀθλήσεως, καὶ τὸν τῆς ἀσκήσεως ».

Δὲν εἶναι στὸ χέρι μας — μοῦλεγε συχνὰ ὁ δάσκαλός μου — ν' ἀκολουθήσουμε τὰ βήματα ἐκείνων πού θαυμάζουμε· ἀρκεῖ νὰ ξέρουμε ὅτι ἐκεῖνοι εἶναι δυνατοὶ κι' ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε ἀδύνατοι.

Ὁ δάσκαλός μου ἤξερε ὅτι ἦταν ἀδύνατος. Κ' ἐγώ, ἐπειδὴ τῶξερε, τὸν ἔβλεπα δυνατό.

17

Μιά μέρα, ἀμέσως μετὰ τὸν ὄρθρο, μοῦ λέει ξαφνικὰ ὁ μοναχὸς πού ἦταν φίλος τοῦ πατέρα μου καὶ μὲ εἶχε φέρεי στὸν Ὀμπλό, ὅτι σὲ μιὰν ὥρα θὰ ξεκινούσαμε γιὰ νὰ γυρίσουμε στήν Πάτρα. Λυπήθηκα πού θ' ἄφηνά τὸ δάσκαλό μου. Λυπήθηκα πού θάχανα πιά τὴν εὐκαιρία νὰ τρέχω κάθε πρωὶ νὰ μαζεύω κυκλάμινα. Ἔτσι, ἡ χαρά μου πού θὰ ξανάβλεπα τοὺς δικούς μου καὶ τὸ σπίτι μου ἦταν χαρὰ πού μ' ἐνοχλοῦσε. Πρῶτη φορὰ ἔκαμα τὴ γνωριμιὰ μιᾶς τέτοιας χαρᾶς. Πρῶτη φορὰ εἶδα τὴ χαρὰ σὰν ἓνα δυσάρεστο περιστατικὸ στὴ ζωὴ, σὰν κάτι καλὸ πού, ὡστόσο, σοῦ ἀφαιρεῖ κάτι ἄλλο πού εἶναι τούλάχιστον ἐξίσου καλό.

Ὁ δάσκαλός μου μὲ πλησίασε καὶ μοῦ εἶπε ὅτι σήμερα θὰ πᾶμε νὰ κόψουμε μαζί κυκλάμινα. Καὶ πήγαμε. Ὄταν γυρίσαμε, μὲ κοίταξε μὲ καλωσύνη, χαμογέλασε, καὶ μοῦ λέει ὅτι θάρχεται συχνὰ στήν Πάτρα, ὅτι θὰ ἐξακολουθήσει νὰ ναι δάσκαλός μου, ὅτι θὰ ἐξακολουθήσουμε νὰ μαστε φίλοι, καὶ ὅτι θὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν πατέρα μου ν' ἀνεβαίνω κάθε χρόνο καὶ νὰ μένω δυὸ - τρεῖς μῆνες μαζί του στὸν Ὀμπλό. Κ' ἔτσι ἔγινε· κ' ἐξακολούθησε νὰ γίνεται ἔτσι, ὥσπου

πέθανε ο δάσκαλός μου. Κ' ήμουν, όταν πέθανε, δεκάξη έτων. Όχτώ χρόνια συνέχεια, μολονότι πήρα μαθήματα και από άλλους στην Πάτρα, δάσκαλός μου — αληθινός μου δάσκαλος και φίλος — έμειν' εκείνος.

Δέ θυμάμαι τί έκανα στην Πάτρα μόλις γύρισα. Θυμάμαι ότι, γυρίζοντας, κοίταζα αδιάκοπα πίσω μου, κι' αναζητούσα τὸ μοναστήρι μου κι' όταν ακόμα είχε κρυφθει. Και θυμάμαι ότι βρήκα τούς γονεΐς μου καλά. Φαίνεται ότι ο λοιμός δέν είχε προκαλέσει μεγάλο κακό. Ήταν ένα θανατικό που δέν έπληξε τήν Πάτρα όσο άλλες πόλεις και περιοχές. Και θυμάμαι ακόμα κάτι : τὸ σπίτι μου, αν και τὰ πάντα είχαν μείνει ὅπως ήταν και ὅπως τὰ γνώριζα πριν φύγω για τὸν Όμπλο, μου έκανε τήν έντύπωση ότι ήταν ένα ξένο σπίτι. Εΐχα γίνει έγω ὁ ίδιος λιγάκι ξένος μέσ' στο ίδιο μου τὸ σπίτι. Ή ψυχική μου σχέση με τὸ πατρικό μου σπίτι είχε αλλάξει. Ένω δέ θυμάμαι διόλου τὰ έξωτερικά γεγονότα που σημειώθηκαν τις μέρες εκείνες, θυμάμαι καλά — και τὰ ξαναζῶ σὰ νάταν σήμερα — τὰ αίσθήματα που με κατείχαν. Και άπορούσα για τήν άλλαγή που είχε σημειωθεί μέσα μου. Δέ μπορούσα νά τήν έξηγήσω. Δέν ήξερα ακόμα ότι καθετί που συμβαίνει — έστω κι' αν συμβαίνει μόνο μέσα μας — έχει τήν αίτία του. Σήμερα, τὸ ξέρω κι' αυτό (μου τὸ δίδαξε ή πείρα, αλλά και ὁ Άριστοτέλης) και ξέρω και κάτι παραπάνω : ότι κι' αυτό δέν είναι άρκετό για νά έξηγήσουμε ὅλα ὅσα συμβαίνουν (κι' αυτό, άλλωστε, τῶξере ὁ Άριστοτέλης).

18

Θάμουν δεκατριῶν χρονῶν, όταν κάποια άνησυχία, σωματική και ψυχική, μ' έκανε νά αισθανθῶ τήν άνάγκη νά βρῶ μιὰ διέξοδο. Και μιὰ μέρα, τήν ὠρα που ὁ ήλιος βασίλευε (τὸ ήλιοβασίλεμα στην Πάτρα είναι τὸ ὠραιότερο στον κόσμο), σκέφθηκα ότι μονάχα ή ποίηση θά μ' έβγαζε από τὸ άδιέξοδο. Κι' ὄχι μόνο τὸ σκέφθηκα, αλλά ένιωσα νά γεννιοῦνται μέσα μου στίχοι που, ένῶ πήγαιναν νά γεννηθοῦν, δέν έβρισκα τις λέξεις για νά τούς διατυπώσω. Μέσα μου πάλευε μιὰ ποίηση που μου ήταν, τότε, άγνωστη και άπρόσιτη.

Όταν, πολὺ άργότερα, πήγα στην Ίταλία, γνώρισα ένα νέο είδος ποίηση που, αν τὸ γνώριζα στα δεκατρία μου χρόνια, θά με ὀδηγοῦσε στο δρόμο που ζητούσα και θά μ' έκανε ίσως και μένα ποιητή. Γνώρισα τὰ ποιήματα του Δάντη για τή Βεατρίκη, του Πετράρχη για τή Λάουρα, του Βοκκάκιου για τή Φιαμέττα. Μήπως ή άνησυχία, ή σωματική και ψυχική, που στα δεκατρία μου χρόνια με κυρίευσε, είχε σχέση με κάποια Λάουρα ή Φιαμέττα; Μήπως, αν γνώριζα από τότε τήν ποίηση που γνώρισα άργότερα

στην Ἰταλία, θὰ ἡρεμοῦσαν κάπως τὸ σῶμα μου καὶ ἡ ψυχὴ μου;
Στὰ δεκατρία μου χρόνια ἤξερα τοὺς ἐκκλησιαστικούς ὕμνους,
ἀλλὰ δὲ μπῆκε καμμιά στιγμή στὸ νοῦ μου ἡ ἰδέα ὅτι μποροῦσα νὰ
μιμηθῶ τὴν ποίηση Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ καὶ νὰ βρῶ τὴ λύση τῆς
ἀνησυχίας μου, γράφοντας κοντάκια καὶ οἴκους ἢ ἀντιγράφοντας
τοὺς δικούς του στίχους καὶ κράζοντας μαζί του: «Ψυχὴ μου, ψυχὴ
μου, — ἀνάστα τί καθεύδεις; — Τὸ τέλος ἐγγίζει — καὶ μέλλεις θορυ-
βεῖσθαι». Ὁ δάσκαλός μου προσπάθησε νὰ μὲ κάνει νὰ μάθω ἀπόξω
μερικές ᾠδὲς τοῦ Πινδάρου, ἀλλὰ ἡ ἀνησυχία μου δὲ μ' ἄφηνε νὰ
σταθῶ οὔτε στὸν Πίνδαρο ποὺ τὸν ἔβρισκα δύσκολο, κρῦο καὶ πολὺ
ξένο. Προτιμοῦσα χίλιες φορές τὸν Ἀκάθιστο Ὑμνο· τὸ μαγευτικό
τοῦ ἐφύμνιο « Χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε » — ὁ δάσκαλός μου πίστευε
ὅτι πρῶτος τὸ εἶχε συλλάβει ὁ Ρωμανός — ἔχει ἀπὸ τὰ παιδικὰ μου
χρόνια αἰχμαλωτίσει τὴν ψυχὴ μου. Δὲ σκέφθηκα, ὅμως, ποτὲ ὅτι
μποροῦσα νὰ προσθέσω καὶ μιὰ μοναδικὴ ἔστω στροφή στὸν Ἀκά-
θιστο Ὑμνο ἢ νὰ τὸν ψάλω βλέποντας μπροστά μου ἄλλο πρόσωπο
ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς Παναγιᾶς. Πότε πρωτοεῖδα στὴ ζωὴ μου
τὸ πρόσωπο τῆς Παναγιᾶς; Μοῦ τὸ ἀποκάλυψαν, τάχα, οἱ ἀγιο-
γράφοι ἢ τὸ εἶδα στὸν ὕπνο μου; Ὅταν ἀντίκρυσά στὴν Κορτόνα
— στὸν ἀρχαῖο Κρότωνα — τὸν « Εὐαγγελισμό » τοῦ Φρά Ἀντζέ-
λικο, μοῦ φάνηκε ὅτι δὲν εἶχα ἰδεῖ τὴν Παναγιᾶ μὲ τὰ μάτια μου πρὶν
ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη. Εἶχα, ὅμως, λάθος· τὴν εἶχα ἰδεῖ πολὺ πρὶν.
Τὴν εἶχα ἰδεῖ πρὶν κολακεύσει τὰ φυσικά μου μάτια ὁ Φρά Ἀντζέλικο.

19

Τὶς μέρες ποὺ, δεκατριῶν χρονῶν, ζητοῦσα νὰ βγῶ ἀπὸ τὸ χάος
τῆς πρώτης ἐφηβικῆς ἀνησυχίας μου κ' ἔλεγα πὼς θάπρεπε νὰ γράψω
κάποιο ποίημα, γνώρισα τὸ « κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην
ἔρωτικὸν διήγημα ». Τοὺς δυόμισυ χιλιάδες στίχους του — ἴσως
νᾶναι καὶ περισσότεροι — τοὺς διάβασα μέσα σὲ δυὸ μέρες. Τὸ χειρό-
γραφο τὸ εἶχε φέρει ἓνας ταξιδιώτης ἔμπορος· εἶχε συναλλαγὲς μὲ
τὸν πατέρα μου, καὶ εἶχε φθάσει ἀπὸ τὴν Κύπρο· καὶ ξέχασε τὸ
χειρόγραφο στὸ σπίτι μας.

Δὲν ξέρω ἂν μ' ἄρεσε τὸ « ἐρωτικὸ διήγημα » ὡς ἔργο ποιητικό.
Δὲ νομίζω, ἄλλωστε, ὅτι γνώριζα τότε ποιό εἶναι τὸ κριτήριον τοῦ
ποιητικοῦ λόγου. Δὲν τὸ γνωρίζω καλὰ - καλὰ οὔτε σήμερα. Θυ-
μᾶμαι, ὅμως, ὅτι ὁ Καλλίμαχος ἔγινε τὸ πρότυπο καὶ ὁ ἥρωάς μου.
Θὰ μοῦ δινόταν, τάχα, καὶ μένα ἡ εὐκαιρία νὰ τολμήσω ὅσα τόλμησε
ὁ Καλλίμαχος καὶ ν' ἀνεβῶ τὸ βουνὸ ποὺ « ἀνάβασιν οὐκ ἔχει »;
Ἐνῶ τ' ἄλλα δυὸ βασιλόπουλα καὶ ἀδέρφια του γνώριζαν τί εἶναι
ἀκατόρθωτο, ὁ Καλλίμαχος — ὁ νεώτερος — δὲν τὸ γνώριζε. Γι' αὐτὸ
καὶ κατόρθωσε ὅ,τι εἶναι ἀκατόρθωτο :

« Κἄν εἴ τι πάθω, κἄν αὐτὸν ἴδω τὸν θάνατόν μου,
οὐ δειλανδρήσω πρὸς βουνόν, οὐ φοβηθῶ τὸν τόπον ».

Ἔτσι, ὁ Καλλίμαχος, ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ ὕψος τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ κάστρου ποὺ βρισκόταν μπροστά του, παίρνει τὴ μεγάλη ἀπόφαση « καὶ πήξας τὸ κοντάριν του, τινάσσεται γενναίως » καὶ βρίσκει ξαφνικὰ στὴν αὐλὴ τοῦ θαυμαστοῦ παλατιοῦ. Ἐνας ἀποτρόπαιος Δράκος κρατοῦσε αἰχμάλωτη μέσ' στὸ παλάτι, κρεμασμένη ἀπὸ τὰ μαλλιά της, τὴ βασιλοπούλα Χρυσορρόη, « τὸ κάλλος τῶν ἐρώτων ».

Ὁ Καλλίμαχος σκοτώνει τὸ Δράκο, σώζει τὴ Χρυσορρόη,
« καὶ γλυκασμὸν καὶ δροσισμὸν ἐκ φιλημάτων εἶχεν
καὶ κόρον οὐκ ἐλάμβανε τῶν ἡδονῶν τῆς κόρης ».

Τὸ ποίημα δὲ σταματᾷ ἐδῶ. Πολλὲς εἶναι ἀκόμα οἱ δοκιμασίες καὶ περιπέτειες ποὺ εἶχε ἐπιφυλάξει ὁ Θεὸς στοὺς δυὸ ἐρωτευμένους. Ὡστόσο, στὸ τέλος θριαμβεύουν ὀριστικὰ ὁ ἡρωϊσμός, ἡ πίστη, ὁ ἔρως, ἡ ὀμορφιά. Δὲν ἤξερα, ὅταν δεκατριῶν χρονῶν πρωτοδιάβασα τὸ ἐρωτικὸ αὐτὸ διήγημα, ἂν ἦμουν ὠραῖος ἢ ὄχι, ἂν ἔμοιαζα ἢ ὄχι μὲ τὸν Καλλίμαχο καὶ μὲ τοὺς ἀδελφούς του ποὺ ὁ ποιητὴς τοὺς ἐμφανίζει καὶ τοὺς τρεῖς:

« εἰς κάλλος καὶ εἰς σύνθεσιν ἐρωτοφορουμένους
καὶ τ' ἄλλα πάντα θαυμαστούς, γενναίους εἰς ἀνδρείαν ».

Δὲν ἤξερα, ἐπίσης, ἀκόμα πῶς τὰ μαλλιά μιᾶς κόρης μπορεῖ νὰ μεταβάλλονται σ' « ἐρωτικούς πλοκάμους », ὅπως ἔλεγε ὁ ποιητὴς, καὶ πῶς μπορεῖ ἓνας νέος καὶ μιὰ κοπέλα νὰ σμίξουν « εἰς τὸ θέλημα τῆς συνομοψυχίας ». Ἄγνωστα μοῦ ἦταν, τότε, ὅλ' αὐτά. Ἄγνωστος μοῦ ἦταν ἀκόμα, ἀπὸ τὴν περίεργη αὐτὴ πλευρὰ τῆς ζωῆς, ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός μου. Καὶ ὅμως, χωρὶς καμμιάν ἀκόμα προσωπικὴ ἐμπειρία, κάτι εἶχε ἀρχίσει νὰ ζεῖ μέσα μου ποὺ ὡς τὴν ὥρα ἐκείνη ἦταν ἀνύπαρκτο ἢ κοιμισμένο, κ' ἔνωσα λίγο - λίγο ὅτι θὰ μπορούσα κ' ἐγὼ νᾶμαι ὁ Καλλίμαχος. Ποιὰ ἦταν, ὅμως, γιὰ μένα ἡ Χρυσορρόη; Ὁ ποιητὴς ἔλεγε ὅτι, ὅταν σμίγουν δυὸ ἐρωτευμένοι, δὲ χρειάζεται νᾶχουν διδαχθεῖ ἀπὸ ἄλλους « ὅσα μανθάνει φυσικῶς ἐρωτικὴ καρδιά ». Πῶς σμίγουν, ὅμως, οἱ ἐρωτευμένοι; Πρέπει, τάχα, νὰ σκοτώσεις ὅπωςδῆποτε τὸ Δράκο γιὰ νὰ μπορεῖς νὰ σμίξεις μὲ τὴ Χρυσορρόη;

Παράξενα ὄνειρα ἔβλεπα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Τὴ νύχτα ὄνειρευόμουν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡμέρα, ἀφοῦ ξυπνοῦσα, εἶχα τὸ αἶσθημα ὅτι καὶ πάλι ὄνειρευόμουν. Κ' ἦταν μέρες πού, ἀμέσως μετὰ τὸ ἡλιοβασίλεμα, ἔνωθα νὰ πέφτει ἐπάνω στὸ ἀνήσυχο κορμί μου ὁ ἄπιαστος πέπλος τῆς νύχτας μ' ἓνα βᾶρος συντριπτικὰ γλυκό. Δὲν ἤξερα τί γινόταν μέσα μου, στὸ αἷμα μου καὶ στὸ σῶμα μου. Τώρα, βέβαια, ξέρω τί γινόταν ἡμουν, ἀπλούστατα, δεκατριῶν ἐτῶν.

Τὸ ἐπόμενο καλοκαίρι – στὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ – ἀνέβηκα, ὅπως κάθε χρόνο, στὸν Ὀμπλό. Σὲ λίγους μῆνες θάκλεινα τὰ δεκατέσσερα. Ἦταν Αὐγούστος τοῦ 1416. Ἦταν ἡ χρονιά πού γινόταν πολὺς λόγος γιὰ τὸ δεσποτάτο τοῦ Μυστρά, καὶ ὁ Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος – ὁ Στέφανος πού εἶχε ἄλλοτε νοικιάσει τὴν Πάτρα στοὺς Βενετούς γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ σπουδάζει ἀξένιαστος στὴν Πάδουα καὶ στὴ Μπολόνια, ἀλλὰ πού εἶχε ἀναλάβει ὁ ἴδιος, ἀπὸ τὸ 1413, τὴ διοίκηση τῆς Πάτρας – φοβόταν πιὸ πολὺ, ὅπως ἔλεγε ὁ πατέρας μου, τοὺς Ρωμαίους τοῦ Μυστρά παρά τοὺς Τούρκους. Ἐμένα μ' ἄφηναν ἀκόμα ἀδιάφορο οἱ συζητήσεις αὐτές· ἢ μάλλον εἶχαν πάψει νὰ μ' ἐνδιαφέρουν ἐδῶ καὶ κάμποσους μῆνες, δηλαδή ἀφότου ἄρχισα νὰ νιώθω μέσα μου ὅτι δὲν ἦμουν πιά παιδί. Ἐνῶ ἕως χθὲς πού ἦμουν παιδί παρακολουθοῦσα μὲ περιέργεια τὸ καθετὶ πού ἔλεγαν οἱ μεγάλοι, τώρα – ἀφότου, κλείνοντας τὰ δεκατρία, εἶχα ἀρχίσει νὰ νιώθω ὅτι γινόμουν ἄντρας – μ' ἐνδιέφεραν μόνον ὅσα συνέβαιναν μέσα μου.

Ὁ δάσκαλός μου κατάλαβε ὅτι κάποια ἀλλαγὴ εἶχε γίνει στὴ ζωὴ μου. Γιὰ πρώτη φορὰ ἄρχισα νὰ ντρέπομαι νὰ τοῦ λέω τὰ πάντα, δηλαδή ὅλα ὅσα σκεπτόμουν ἢ ἐνιωθα. Ἐνῶ, ὅμως, ντρέπομουν νὰ τοῦ τὰ πῶ ὅλα, ἤξερα ὅτι ἦταν καθῆκον μου νὰ τοῦ τὰ πῶ. Κάποτε – ἕνα - δυὸ χρόνια πρὶν βρεθῶ στὴν ψυχικὴ αὐτὴ κατάσταση – μοῦ εἶχε πει ὁ δάσκαλός μου ὅτι ἕνας ἅγιος ἄνθρωπος πού, πρὶν γίνει μεγάλος δάσκαλος, ἦταν μεγάλος μαθητῆς, διατύπωσε, μιλώντας γιὰ τὴ σχέση τοῦ νέου πρὸς τὸν πνευματικὸ του πατέρα καὶ ὁδηγό, τὴν ἐπιταγὴ:

«Ἄκουε μόνος Πατρός σου νουθεσίας.
Ποιοῦ ταπεινὰς πρὸς αὐτὸν ἀποκρίσεις,
καὶ ὡς τῷ Θεῷ λέγε τοὺς λογισμοὺς σου
μέχρι προσβολῆς καὶ μηδὲν ἀποκρύψης...»

Ναί, «μέχρι προσβολῆς» πρέπει νὰ λὲς τοὺς λογισμοὺς σου, εἶχε προστάξει ὁ μεγάλος δάσκαλος πού ἦταν προηγουμένως μεγάλος μαθητῆς. Ἐνῶ ἐγὼ ἀποσιωποῦσα ἀπὸ ν τ ρ ο π ἢ ὅσα ἔπρεπε νὰ πῶ, οἱ στίχοι ἔλεγαν ὅτι θάπρεπε νὰ πῶ τὰ πάντα «μέχρι προσβολῆς», δηλαδή μέχρι τοῦ σημείου πού θὰ μ' ἔκανε νὰ ντραπῶ γιὰ ὅσα θάλεγα. Ἦταν, ὅμως, ὁ δάσκαλός μου ὁ μεγάλος δάσκαλος; Καὶ ἂν ἦταν ἐκεῖνος μεγάλος, ἦμουν τάχα ἐγὼ ὁ μεγάλος μαθητῆς; Ἦμουν τάχα ἄξιος νὰ συμμορφωθῶ στὴν ἐπιταγὴ πού διατύπωναν οἱ στίχοι;

Πρῶτη φορὰ ἄρχισε ἡ σχέση μου μὲ τὸ δάσκαλό μου νὰ γίνεται πρόβλημα γιὰ τὴ σκέψη μου. Τί ἦταν γιὰ μένα ὁ δάσκαλός μου;

Ὡς τώρα ἤξερα ὅτι τὸν σεβόμουν, ὅτι ἔπρεπε καὶ ὅτι ἤθελα νὰ τὸν σέβομαι. Ἦξερα ὅτι μοῦ εἶχε μάθει πολλὰ πράγματα καὶ ὅτι θὰ μοῦ μάθαινε κι' ἄλλα. Ἦξερα ὅτι, ἐνῶ ἐγὼ ἦμουν παιδί, ἐκεῖνος θάταν τοῦλάχιστον πενήντα ἐτῶν, γιὰ τὰ δικά μου ἐπομένως μάτια ἕνας μεγάλος καὶ ἡλικιωμένος ἄνθρωπος. Ἦξερα ὅτι, κι' ὅταν εἶχα ἀντιρρήσεις σὲ κάτι ποῦ μοῦ ἔλεγε, προτιμοῦσα νὰ μὴν τίς πῶ γιὰ νὰ μὴν τὸν πικράνω, δηλαδὴ γιὰ νὰ μὴ μειώσω, οὔτε καὶ σχετικὰ μὲ μιὰν ἀσήμαντη λεπτομέρεια, τὸ αἶσθημα ὑπεροχῆς καὶ ἐξουσίας, ποῦ εἶχε ἐκεῖνος ἀπέναντί μου. Ἦθελα νὰ τῶχει ὁ δάσκαλός μου τὸ αἶσθημα αὐτό, καὶ ἤθελα νὰ μένει ἀμείωτο. Γιατί τῶθελα; Τῶθελα γιὰ τὸν ἀγαποῦσα. Αἰσθανόμουν μιὰ βαθειὰ εὐλάβεια ἀπέναντί του. Ἦταν, ὁμως, δάσκαλος μεγάλος – ἄνθρωπος μεγάλος – ὁ δάσκαλός μου; Σήμερα νομίζω ὅτι ἦταν. Θυμᾶμαι, μάλιστα, καλὰ ὅτι καὶ τότε πίστευα πῶς ἦταν. Δὲν εἶχα, βέβαια, στὴ διάθεσή μου τὰ κριτήρια καὶ τὰ μέτρα ποῦ ἦταν ἀναγκαῖα γιὰ νὰ πῶ πῶς ἦταν μεγάλος. Δὲν εἶχα γνωρίσει ἀκόμα τὸν Πλήθωνα. Δὲν εἶχα γνωρίσει ἀκόμα οὔτε τὸν Βησσαρίωνα, οὔτε τὸν Μάρκο τὸν Εὐγενικό, οὔτε τὸν Γεώργιο Σχολάριο. Ὡστόσο, ἔχω καὶ σήμερα τὸ αἶσθημα ὅτι ὁ δάσκαλός μου ἦταν ἴσως μεγαλύτερος κι' ἀπὸ τοὺς πασίγνωστους μεγάλους. Τὸ ὅτι ἡ ἱστορία θὰ τὸν ἀγνοήσει, αὐτὸ δὲν ἔχει σημασία. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ὁ κριτὴς τῶν ἀνθρώπων. Κριτὴς εἶναι ὁ Θεός. Κ' ἴσως, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Θεό, ἕνας δεῦτερος ἄνθρωπος· στὴν περίπτωση τοῦ δασκάλου μου, ἐγώ.

21

Ποιός, ὁμως, ἦταν ὁ δάσκαλός μου ὡς ἄνθρωπος; Τί ἦταν πρὶν γίνει μοναχός; Γιατί ἀποφάσισε νὰ γίνει μοναχός; Ἀφοῦ δὲν εἶχε, ὅπως ἔλεγε, τὴ δύναμη νὰ πάει στὴν « ἐσωτέραν ἔρημον », γιὰ τὴν πῆρε τὸ ἀγγελικὸ σχῆμα τοῦ μοναχοῦ καὶ πῆγε στὸν Ὀμπλό; Ἀφοῦ ἔφθασε ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη, κ' εἶχε τὸν καιρὸ ν' ἀντιγράψει τόσα χειρόγραφα, γιατί δὲν ἔμεινε ἐκεῖ; Πῶς δὲν τὸν προσέξαν ὁ πατριάρχης ἢ ὁ αὐτοκράτωρ; Στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως μοῦ ἔλεγε, εἶχε γνωρίσει τὸν Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ καὶ τὸν Δημήτριο Κυδώνη. Πῶς δὲν τὸν πῆραν μαζί τους, ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος, στὴν Ἰταλία;

Ὅλα' αὐτὰ τὰ σκέπτομαι, φυσικά, σήμερα. Τότε, ὅταν ὁ δάσκαλός μου ἦταν παρὼν μπροστά μου, μοῦ ἦταν αὐτονόητο ὅτι ἦταν μοναχός καὶ ὅτι, ἐγκαταλείποντας τὴν Κωνσταντινούπολη, γύρισε στὴν Πάτρα καὶ μάλιστα στὸν Ὀμπλό. Ὡστόσο, ἡ σχέση μου μαζί του ἀρχισε ξαφνικὰ νὰ γίνεται ἕνα πρόβλημα μέσα μου. Ἐκεῖνος ἦταν, χωρὶς ἄλλο, μεγάλος δάσκαλος. Ἦμουν, ὁμως, ἐγὼ ὁ μεγάλος καὶ ἄξιος μαθητὴς του; Ἄν ἦταν ἐκεῖνος ἄξιος ν' ἀκούσει τὰ πάντα,

ἤμουν τάχα ἐγὼ ἄξιος νὰ τοῦ τὰ πῶ ὅλα, νὰ τὸν ἀπασχολήσω καὶ μ' ἐκεῖνα πού θάπρεπε νὰ ντραπῶ μιλώντας του γι' αὐτά; Εἶχα, τάχα, τὸ δικαίωμα νὰ τοῦ πῶ τὰ πάντα «μέχρι προσβολῆς»; Τὸ περίεργο εἶναι — ἂν θυμᾶμαι καλά καὶ ἂν δὲν προσθέτω σημερινές μου σκέψεις σ' ἐκεῖνες πού ἔκανα τότε μέσα μου — ὅτι ἀμφίβολο ἦταν στὴ συνείδησή μου ὅχι τὸ καθῆκον τῆς εἰλικρίνειας, ἀλλὰ τὸ δικαίωμα τῆς εἰλικρίνειας. Κ' ἔλεγα: "Ἄν ντρέπομαι ὁ ἴδιος γιὰ ὅσα συμβαίνουν μέσα μου, εἶναι τάχα δικαίωμά μου νὰ τὸν κάνω νὰ ντραπεῖ κ' ἐκεῖνος γιὰ λογαριασμό μου;

Ὁ δάσκαλός μου, μὲ μιὰ λεπτότητα πού μόνο τώρα μπορῶ νὰ τὴν ἐκτιμῶ σ' ὅλη της τὴν ἔκταση, ζητοῦσε νὰ φέρεي τὴ συζήτηση στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μου, ἀλλὰ δὲ μὲ ρώτησε ποτὲ ἀνοιχτὰ καὶ μὲ ἄμεσο τρόπο τί ἦταν ἐκεῖνο πού μὲ ἀπασχολοῦσε καὶ πού μ' ἔκανε ν' ἀπουσιάζω κι' ὅταν ἀκόμα ἤμουν παρών.

22

Ἐνα πρωινό, ὕστερ' ἀπὸ μιὰ νύχτα ἀϋπνίας καὶ μεγάλης σωματικῆς καὶ ψυχικῆς ἀνησυχίας, σκέφθηκα ὅτι ἔπρεπε, ἂν ὅχι τίποτ' ἄλλο, νὰ τοῦ πῶ ὅτι διάβασα τὸ «κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσόρροην ἐρωτικὸν διήγημα». Καὶ τοῦ τὸ εἶπα, παραλείποντας τὴ λέξη «ἐρωτικόν». Ὁ δάσκαλός μου δὲν ξαφνιασθήκε· οὔτε παραξενεύθηκε πού διάβασα ἕνα βιβλίο πού δὲ μοῦ εἶχε ὁ ἴδιος συστήσει. Τὴ στιγμὴ ἐκείνη κατάλαβα — καὶ τὸ αἶσθημά μου ἦταν μικτό: ἀνακουφίσθηκα, ἀλλὰ καὶ πόνεσα λιγάκι — ὅτι ὁ δάσκαλός μου μὲ θέλει νάμ' ἐλεύθερος. Τὸ ὅτι μποροῦσα νάμ' ἐλεύθερος μοῦ ἄρεσε. Ἄλλὰ ρώτησα τὸν ἑαυτό μου ἀμέσως: Μήπως δὲν ἐνδιαφέρεται ὁ δάσκαλός μου γιὰ μένα ὅσο πίστευα πρὶν; Μήπως, ἀναγνωρίζοντας τὸ δικαίωμά μου νάμ' ἐλεύθερος, θέλει ν' ἀπαλλαγεῖ ἐκεῖνος ἀπὸ μένα; Μήπως ἡ ἀπόλυτη ἐξάρτησή μου ἀπὸ ἐκεῖνον σήμαινε καὶ μιὰν ἐξάρτηση ἐκείνου ἀπὸ μένα πού τοῦ εἶχε γίνει κουραστικὴ καὶ ἀνιαρὴ;

Δὲν πρόφθασαν νὰ γεννηθοῦν τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ μέσα μου, καὶ ὁ δάσκαλός μου, ἀφοῦ χαμογέλασε φιλικά, μοῦ λέει πὼς εἶχε ἰδεῖ τὸ χειρόγραφο στὸ σπίτι μου καὶ δὲν ἐμπόδισε τὸν πατέρα μου νὰ τ' ἀφήσει ἐκτεθειμένο στὴν περιέργεια τῶν ματιῶν μου. Καί, παίρνοντας ξαφνικά τὸ ὕφος δασκάλου πού εἶχε νὰ πεῖ πράγματα ψυχρὰ καὶ ξένα πρὸς τὴν ψυχὴ τῶν μαθητῶν του, ἄρχισε νὰ μοῦ λέει ποιὸς τὸ γράψε τὸ διήγημα καὶ μὲ ποιό νόημα τὸ γράψε ὁ ποιητής του.

Τὸ διήγημα αὐτό, μοῦ εἶπε τότε ὁ δάσκαλός μου μὲ μιὰ βεβαιότητα πού ἐγὼ σήμερα ἔχω πάψει νὰ τὴν συμμερίζομαι, τὸ γράψε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἑκατὸ χρόνια πρὶν, ἕνας ἄνθρωπος σοφὸς

καί ἀφοσιωμένος στὸν Θεό, ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς Παλαιολόγος, ὁ δευτερότοκος γιὸς τοῦ σεβαστοκράτορος Κωνσταντίνου. Ἄν καὶ δὲν ἦταν θαυμαστὴς τῶν Παλαιολόγων, μοῦ εἶχε μάθει ὁ δάσκαλός μου καλὰ τὴν ἱστορία τους. Ἔτσι, ἤξερα ὅτι ὁ σεβαστοκράτωρ Κωνσταντίνος ἦταν ἀδελφὸς τοῦ Μιχαήλ, δηλαδὴ τοῦ πρώτου Παλαιολόγου ποὺ ἀνέβηκε στὸ θρόνο τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων καὶ πού, βλέποντας (ὅπως λέει ὁ σοφὸς Νικηφόρος Γρηγορᾶς στὸν Δ' Λόγο τῆς « Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας ») ὅτι « αἱ τῆς τύχης αὔραι εὐμενῶς ἐπιπνέουσι τῇ αὐτοῦ δεξιᾷ », ἀποφάσισε νὰ τυφλώσει τὸ διάδοχο καὶ κληρονόμο τῆς βασιλείας, τὸν δεκαετῆ Ἰωάννη Λάσκαρι· « καὶ πέμψας ἐκτυφλοῦν τὸν παῖδα προσέταττε, παιδίον ἀπαλόν... », λέει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης ποὺ ὁ δάσκαλός μου τὸν ἔβαζε ἀμέσως μετὰ τὸν Θουκυδίδη καὶ πάντως πολὺ παραπάνω ἀπὸ τὸν Πολύβιο, τὸν Ἀγαθία καὶ τὸν Προκόπιο. Ἦταν γενναῖος στρατιώτης ὁ Μιχαήλ, πρὶν γίνει αὐτοκράτωρ, ὅπως ἔλεγε συχνὰ ὁ δάσκαλός μου ποὺ ἀναγνώριζε τὸν στρατιώτη Μιχαήλ, ἀλλὰ δὲ σεβόταν διόλου τὸν αὐτοκράτορα. Ἄν ὁ Ἀλέξιος Στρατηγόπουλος, χρησιμοποιοῦντας μιὰ μυστικὴ ὑπόγεια εἴσοδος, μπῆκε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔδιωξε τοὺς Φράγκους καὶ παράδωσε τὴ Βασιλεύουσα στὸν αὐτοκράτορα, αὐτὸ — ὅπως μοῦ ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου — τὸ πληροφορήθηκε ὁ Μιχαήλ, ἀνύποπτος, στὴ Νίκαια καὶ δὲν τὸ πίστεψε κἄν ὅταν τ' ἄκουσε. Καὶ μπορεῖ μιὰ κάποια εἴσοδος, πρόσθετε πάντοτε ὁ δάσκαλός μου μιλώντας προφητικά, νὰ μπάσει ἀργὰ ἢ γρήγορα καὶ ἄλλους στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ὡστόσο, ὁ δάσκαλός μου ἤξερε, μ' ὅλες του τὶς προκαταλήψεις, νᾶναι δίκαιος. Μπορεῖ νὰ μὴ σεβόταν τοὺς Παλαιολόγους καθιστοὺς στὸ θρόνο, ἀναγνώριζε ὅμως τὶς ἀρετὲς ἐκείνων ποὺ, ὅπως ὁ ποιητὴς τοῦ « ἐρωτικοῦ διηγήματος » ἢ ὁ βασιλεὺς φιλόσοφος Μανουήλ, εἶχαν ἐπίδοση στὰ γράμματα καὶ στὴ φιλοσοφία. Μολονότι, μάλιστα, ὁ Μανουήλ, ποὺ τόσο τὸν τιμοῦσε ὁ σοφὸς Δημήτριος ὁ Κυδωνῆς, ἔχει γράψει ἓνα Διάλογο (τὸ Διάλογο μ' ἓναν Πέρση Μωαμεθανὸ) πολὺ ὠραιότερο ἀπὸ τὸ Διάλογο κατὰ τῶν Ἑβραίων ποὺ ἔχει γράψει ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς Παλαιολόγος, ὁ δάσκαλός μου συμπαθοῦσε καὶ τιμοῦσε πιὸ πολὺ τὸν τελευταῖο. Τοῦ ἄρεσε ποὺ ὁ Ἀνδρόνικος ἔζησε μιὰ ζωὴ κάπως ἀποτραβηγμένη καὶ ἄδοξη.

23

Ὅταν ὁ δάσκαλός μου ἄρχισε νὰ μοῦ μιλάει γιὰ τὴν ἐγκράτεια τοῦ Ἀνδρόνικου στὰ θεολογικὰ θέματα, ἀναρωτήθηκα μέσα μου πῶς ὁ ἴδιος αὐτὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀφοσιωμένος στὸν Θεὸ ἢ ἔστω στὴ θεολογία, μπόρεσε νὰ γράψει τὸ « ἐρωτικὸ διήγημα » ποὺ τόσο μὲ εἶχε θέλξει. Ἐνῶ πάλευα μέσα μου μὲ τὸ ἐρώτημα τοῦτο, ὁ δάσκαλός

μου ἔδωσε στὸ ἐρώτημά μου μιὰν ἀπάντηση ποὺ ἦταν πέρα γιὰ πέρα ἀπροσδόκητη. Τὸ «κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην ἐρωτικὸν διήγημα» — μοῦ εἶπε ξαφνικὰ ὁ δάσκαλός μου, τονίζοντας τὴ λέξη «ἐρωτικὸν» ποὺ εἶχα ἐγὼ ἀποσιωπήσει — δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὰ ἐγκόσμια ἀγαθὰ καὶ τὶς ὑλικές χαρὲς τῆς ζωῆς. Τὸ διήγημα αὐτὸ — ἔτσι μοῦ εἶπε — εἶναι ἀλληγορικὸ μὲ καθαρὰ θρησκευτικὸ νόημα. Ὅπως σκοτῶνει ὁ νέος τὸ Δράκο γιὰ νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὴν ωραία φυλακισμένη, ἔτσι πρέπει καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ νικήσει τὸ Σατανᾶ γιὰ νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸν Θεό.

Ὅσο μεγάλος κι' ἂν ἦταν ὁ σεβασμὸς ποὺ ἔτρεφα στὸ δάσκαλό μου καὶ στὰ λόγια του, ὁ σεβασμὸς αὐτὸς δὲν ἔφθανε στὴν εὐπιστία. Ἡ ἐρμηνεία ποὺ ἔδωσε στὸ ἀγαπημένο μου ἐρωτικὸ διήγημα δὲ μοῦ φάνηκε διόλου πειστικὴ. Σκέφθηκα ὅτι μιλώντας ὅπως μίλησε, ἤθελε ὁ δάσκαλός μου, μὲ τὴν ἀφελέστερη καὶ τὴν πιὸ καλοπροαίρετη πονηρία, ν' ἀπομακρύνει τὴ σκέψη μου ἀπὸ κεῖ ὅπου ἦταν φυσικὸ νὰ πάει.

Τὴν ἄλλη μέρα, μαντεύοντας ὁ δάσκαλός μου τὴ δυσπιστία ποὺ εἶχε προκαλέσει μέσα μου ἡ ἐρμηνεία του, μοῦ διάβασε ἓνα χειρόγραφο. Ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ χειρόγραφα ποὺ εἶχε καταρτίσει παλαιότερα, ὅταν ἦταν στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀντιγράφοντας μόνος του ἔργα ποὺ τοῦ ἄρεσαν. Τὸ χειρόγραφο ποὺ μοῦ διάβασε ἦταν ἓνα ἐπίγραμμα ἑκατὸν τριάντα περίπου στίχων. Τὸ εἶχε ἐμπνευσθεῖ ἀπὸ τὸ ἐρωτικὸ διήγημα τοῦ Ἀνδρόνικου Παλαιολόγου ἓνας ποιητῆς ποὺ ἦταν φίλος του, ὁ Μανουὴλ Φιλῆς. Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Φιλῆ συμπεκνώνει — σὲ μιὰ περίληψη ποὺ ἀλλοιώνει μερικὰ στοιχεῖα τοῦ μύθου — τὴν ἱστορία τοῦ Καλλίμαχου καὶ τῆς Χρυσορρόης, καὶ δίνει τὴν ἐρμηνεία ποὺ εἶχε δώσει τὴν προηγούμενη μέρα ὁ δάσκαλός μου. Ὅπως τὸ Ἄσμα τῶν Ἀσμάτων — μοῦ λέει ὁ δάσκαλός μου, ἀφοῦ μοῦ διάβασε τὸ ἐπίγραμμα —, ἔτσι καὶ τὸ ἐρωτικὸ διήγημα τοῦ Ἀνδρόνικου παίρνει τὶς εἰκόνες του ἀπὸ τὴ σφαῖρα ἐκείνη τῆς ἐγκόσμιας καὶ μάταιης ζωῆς ποὺ περιέχει τὶς πιὸ πολλές καὶ πιὸ ἐπικίνδυνες παγίδες. Ἐτσι γίνεται καὶ ἡ ὕλη σύμβολο τοῦ πνεύματος· τὰ πάθη, ὅμως, ποὺ προκαλεῖ ἡ ὕλη πρέπει νὰ μεταρσιώνονται σὲ ἔρωτα γιὰ τὸν Θεὸ καὶ σὲ ἀγάπη γιὰ τὸν πλησίον. Ὁ ἔρωσ μᾶς κάνει ν' ἀνεβαίνουμε· καὶ ψηλὰ δὲν εἶναι παρὰ μόνον ὁ οὐρανός. Ἡ ἀγάπη μᾶς κάνει νὰ σκύβουμε· καὶ χάμου — παντοῦ ὅπου εἶναι χρέος μας νὰ σκύψουμε καὶ νὰ κατεβοῦμε — εἶναι ὁ πλησίον, παρατημένος, ἄρρωστος, γυμνὸς καὶ πεινασμένος.

24

Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ, ἔστω καὶ μ' ἐπιχειρήματα ποὺ δὲ μπορούσαν νὰ μὲ πείσουν, συνδυάσθηκε στὴ σκέψη μου τὸ ἀγαπημένο μου ἐρω-

τικό διήγημα με τὸν Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο καὶ με τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ, με τὸν Σολομῶντα καὶ με τὸν Θεό, ἄρχισε νὰ μοῦ γίνεται ὄλο καὶ περισσότερο ξένο. Ὁ Καλλίμαχος ἔπαψε νᾶναι ὁ ἥρωάς μου. Ἡ Χρυσορρόη χάθηκε ἀπὸ τὰ μάτια μου, καὶ μιὰ νύχτα ἔσβησε ὀλότελα μέσα σ' ἓνα ὄνειρο πού, ξυπνώντας, δὲ μπόρεσα ἢ ντράπηκα ν' ἀνασυγκροτήσω στὴ σκέψη μου. Καὶ γιὰ κάμποσους μῆνες στράφηκε ἡ ψυχὴ μου, σχεδὸν ἀποκλειστικά, στὴν ἀπλή θρησκευτικὴ ποίηση, σ' ἐκείνη πού μιλάει ἀπ' εὐθείας στὸν Θεό, χωρὶς νὰ χρησιμοποιοῦν περνώντας ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις γιὰ νὰ πάει στὴ ψυχὴ, εἰκόνες ἐγκόσμιες κ' ἐπικίνδυνες.

Ὁ δάσκαλός μου, πού τὰ καταλάβαινε ὅλα, με βόηθησε πολὺ τὶς μέρες ἐκεῖνες. Με βόηθησε στὴ φυγὴ μου πρὸς τὴν ἀπερίφραστη καὶ ἀνεπιτήδευτη θρησκευτικὴ ποίηση. Καὶ μοῦ γνώρισε τότε ἓναν ποιητὴ θρησκευτικῶν ὕμνων πού εἶναι τόσο ἐσωτερικοί, ἀνεπιτήδευτοι καὶ προσωπικοί πού δὲν κάνουν οὔτε κἂν γιὰ τὴ θεία λειτουργία.

Μιὰ μέρα, μετὰ τὴν ἐωθινὴ ἀκολουθία, συνοδεύοντάς με στὸν περίπατο πού κάθε πρωῖνὸ ἔκανα με μοναδικὸ σκοπὸ νὰ μείνω πιστὸς στὴν παιδική μου συνήθεια καὶ νὰ μαζέψω κυκλάμινα, μοῦ λέει ὁ δάσκαλός μου ὅτι, τετρακόσια πενήντα περίπου χρόνια πρὶν γεννηθῶ, ἓνα παιδί ἀπὸ εὐγενικὴ οἰκογένεια ἔφθασε ἀπὸ τὸ θέμα τῆς Παφλαγονίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ γνώρισε τὸ παιδί ἓνα μεγάλον ἄνθρωπο, τὸν Συμεὼν Στουδίτη, τὸν «εὐλαβῆ», ὅπως τὸν ἔλεγαν. Καὶ τοῦ ἀφοσιώθηκε. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ἀντίκρουσε τὸν ἀσκητὴ καὶ τὸ μεγάλο του ὄδηγὸ δὲ σκεπτόταν τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ πάει κοντὰ του καὶ ν' ἀσκητέψει στὴν ἴδια μονή.

Ὅταν ἄρχισε ὁ δάσκαλός μου νὰ μοῦ λέει τὴν ἱστορία τοῦ ὁσίου Συμεὼν, τοῦ νέου Θεολόγου, μπῆκε στὸ νοῦ μου αὐτόματα — χωρὶς νὰ πρέπει — ἡ ὑπόνοια ὅτι κάποιος ἰδιαίτερος λόγος θὰ τὸν ἔκανε νὰ θυμηθεῖ τὴ σχέση τοῦ Συμεὼν Στουδίτη πρὸς τὸν ἀφοσιωμένο μαθητὴ, «ὄν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων τῆ διδασκαλίᾳ τοῦ λόγου ἐξέθρεψεν...». Γιὰ πρώτη φορὰ μοῦ εἶπε μάλιστα ὁ δάσκαλός μου ὅτι ὁ μαθητὴς αὐτὸς εἶναι ὁ ποιητὴς τῶν στίχων πού γνώριζα καὶ πού πρόσταζαν τὴν τυφλὴ ὑπακοὴ καὶ ἀφοσίωση στὸν πνευματικὸ Πατέρα. Μήπως ἤθελε ὁ δάσκαλός μου, με τρόπον ἔμμεσο, νὰ παραπονεθεῖ πού δὲν ἔδειχνα κ' ἐγὼ ἀπέναντί του τὴν ἀφοσίωση πού εἶχε δείξει ὁ νέος Συμεὼν στὸν ὁμώνυμο μεγάλο του ὄδηγό; Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ γεννήθηκε μέσα μου προπάντων τὴ στιγμὴ πού ὁ δάσκαλός μου μοῦ ἔλεγε ὅτι ὁ νέος Συμεὼν, σὲ ἡλικία δεκατεσσάρων μόλις ἐτῶν, ἰκέτευε τὸν Συμεὼν τὸν εὐλαβῆ νὰ τὸν κάνει μοναχὸ καὶ νὰ τὸν πάρει κοντὰ του. Μήπως περίμενε ὁ δάσκαλός μου νὰ ζητήσω

κ' ἐγώ — τώρα πού ἄγγιζα τὰ δεκατέσσαρα χρόνια μου — τὸ ἴδιο πρᾶγμα ;

Παρακολούθησα μὲ μεγάλη προσοχή, ἀλλὰ καὶ μὲ κρυφὴ ἀγωνία, τὴν ἱστορία πού μοῦ διηγήθηκε ὁ δάσκαλός μου. Μὲ κάποιαν ἀνακούφιση ἄκουσα ὅτι ἡ παράκληση τοῦ μικροῦ Συμεῶν δὲν εἰσακούσθηκε ἀπὸ τὸν πνευματικό του πατέρα. Ὁ δάσκαλος ἀπομάκρυνε τὸ μαθητὴ ἀπὸ κοντά του. Ἔπρεπε νὰ δοκιμασθεῖ ἀκόμα ὁ νέος πρὶν πάρει τὴν κρίσιμη ἀπόφαση. Ἀλλὰ καὶ ὅταν, μερικὰ χρόνια ἀργότερα, πῆρε ὁ μέγας ὁδηγὸς τὸ νεαρὸ μαθητὴ κοντά του, ἀναγκάσθηκε σὲ λίγο νὰ τὸν ἀπομακρύνει πάλι. Ὅλοι οἱ μοναχοὶ τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, ἀκόμα καὶ ὁ ἡγούμενος, δὲ μπορούσαν ν' ἀνεχθοῦν τὴν ἀποκλειστικὴ ἀφοσίωση τοῦ νεαροῦ Συμεῶν πρὸς τὸ μεγάλο του ὁδηγὸ καὶ πατέρα. Οἱ πολλοὶ δὲν ἀνέχονται — μοῦ εἶπε τότε γιὰ πρώτη φορά ὁ δάσκαλός μου — τὸν ἕνα ν' καὶ φθονοῦν ἐκεῖνον πού γίνεται ὁ δεύτερος πλάϊ στὸν ἕνα ν'. Ὁ μέγας ἀσκητὴς συνόδευσε τότε τὸ νεαρὸ μαθητὴ του στὴ μονὴ Ξυλοκέρκου τοῦ Ἁγίου Μάμαντος καὶ τὸν ἐμπιστεύθηκε στὸν ἡγούμενο Ἀντώνιο. Ἐκεῖ πῆγαινε συχνὰ ὁ μέγας ἀσκητὴς κ' ἐπισκεπτόταν τὸν πνευματικό του γιό. Καὶ δὲν ἄργησε ὁ νέος νὰ διαδεχθεῖ τὸν ἡγούμενο Ἀντώνιο καὶ νὰ γίνεῖ ὁ ὅσιος καὶ θεοφόρος Συμεῶν, ὁ νέος Θεολόγος, δάσκαλος πιά ὁ ἴδιος καὶ ὁδηγὸς ψυχῶν ἀντάξιος τοῦ δικοῦ του μεγάλου ὁδηγοῦ.

25

Ὁ Συμεῶν, ὁ νέος Θεολόγος, εἶναι ὁ ποιητὴς ὕμνων πού, ὅταν ἄρχισε ὁ δάσκαλός μου νὰ μοῦ τοὺς διαβάζει, νόμισα ὅτι ἔφθασα στὴν πιὸ καθαρὴ σφαῖρα τῆς ψυχῆς. Οἱ πιὸ μυστικοὶ ὕμνοι του εἶν' ἐκεῖνοι πού τοὺς ἔγραψε ὁ Συμεῶν, ὅταν ὁ Θεὸς — « φιλόανθρωπος » ἀκόμα καὶ στὶς πιὸ σκληρὲς του ἀποφάσεις — τὸν χῶρισε ὀριστικὰ ἀπὸ τὸ μεγάλο του ὁδηγό, πῆρε τὸν τελευταῖο κοντά του κι' ἀφήκε τὸν ποιητὴ μόνον, ὀλομόναχο, στὸν κόσμον :

« Ἐλθέ ὁ μόνος πρὸς μόνον, ὅτι μόνος εἰμι καθάπερ ὄρᾳς.

Ἐλθέ ὁ χωρίσας καὶ ποιήσας με μόνον ἐπὶ τῆς γῆς... ».

Ὅταν ἄκουσα τοὺς στίχους αὐτοὺς, καὶ ἄλλους παρόμοιους, κατάλαβα γιατί ἡ ἐκκλησία — μολονότι ὁ πατριάρχης Φιλόθεος, ὁ ὑποστηρικτὴς τῶν Ἡσυχαστῶν, ὀνόμασε τὸν Συμεῶν τὴν « ἠδίστην γλῶσσαν τῆς ἐκκλησίας » — ἀποφεύγει νὰ τοὺς ἐνσωματώσει στὶς ἀσματικὲς ἀκολουθίες. Ἡ ἐκκλησία δὲ μπορούσε (καὶ δὲ μπορεῖ ἀκόμα) νὰ κοινολογήσει καὶ νὰ γνωστοποιήσει στοὺς ἀνθρώπους τὸ φοβερὸ μυστικὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὀλομόναχος καὶ ὅτι ἡ μοναξιά του εἶναι ὅμοια μὲ τὴ μοναξιά ἑνὸς ἀνθρώπου πού εἶν' ἔρημος.

« Πνεῦμα Θεοῦ ἐπέφερετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος » ὀλομόναχο καὶ ἔρημο πρὶν ἀπὸ τῆ δημιουργία. Ἀπὸ τῆ στιγμή πού ἐπλάσε ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, « τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν », δὲν εἶναι πιά μόνος. Δὲν εἶναι, τάχα, μαζί του οἱ ψυχὲς τῶν δικαίων; Καὶ προτοῦ ἀκόμα καλέσει κοντά του τοὺς δίκαιους καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἢ καὶ αὐτοὺς τοὺς κακοὺς πού ὡς πανάγαθος τοὺς συγχωρεῖ, δὲν ἦταν μαζί του οἱ ἄγγελοι πού, ὅπως εἶπε ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ Παλαιολόγος στὸ Μωαμεθανό φίλο του καὶ συνομιλητὴ στὴν Ἄγκυρα, « ἡμεῖς τὸ πρῶτον εἶναι λέγομεν δημιούργημα »; Πῶς τολμάει ὁ Συμεὼν νὰ λέει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι μόνος, παραβάλλοντας μάλιστα τὴ μοναξιά τοῦ Θεοῦ μὲ τὴ δική του ἀνθρώπινη μοναξιά;

Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού ἄκουσα τοὺς τολμηροὺς καὶ φοβεροὺς στίχους τοῦ Συμεὼν, τοὺς ἀγάπησα. Ἐγὼ κατάλαβα — ὄχι μὲ τὸ μυαλό μου, ἀλλὰ μὲ τὴν καρδιά μου — ὅτι ὁ Θεός, παρ' ὅλα ὅσα λένε, εἶναι μόνος. Κατάλαβα, ὅμως, ἐπίσης ὅτι τὸ μυστικὸ αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ τὸ μαρτυρᾶμε σ' ἄλλους· πρέπει λίγοι, ἐλάχιστοι, νὰ τὸ κατέχουμε. Κ' αἰσθάνθηκα μεγάλη εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸ δάσκαλό μου πού μοῦ μαρτύρησε τὸ μεγάλο καὶ φοβερὸ μυστικὸ. Καὶ μετάνοιωσα πού γεννήθηκε μέσα μου ἡ ὑπόνοια ὅτι μοῦ διηγήθηκε τὴν ἱστορία τοῦ Συμεὼν γιὰ λόγους προσωπικοὺς πού ἀφοροῦσαν εἰδικὰ τὴ σχέση μου μαζί του. Ὅχι, ὁ δάσκαλός μου, καταλαβαίνοντας ὅλα ὅσα συνέβαιναν μέσα μου, μὲ πῆγε στὴν ποίηση τοῦ Συμεὼν μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ μὲ βοηθήσει. Εἶμαι ἀπόλυτα βέβαιος — καὶ βεβαιώθηκα γι' αὐτὸ ἀπὸ τὶς μέρες ἤδη ἐκεῖνες — ὅτι ἦταν ἀδύνατο νὰ μπεῖ στὸ νοῦ του ὁ πειρασμὸς νὰ ἰδεῖ τὸν ἑαυτό του στὴ θέση τοῦ Συμεὼν Στουδίτη. Πῶς μπορούσε νὰ σκεφθεῖ ὁ δάσκαλός μου ἕνα τέτοιο πρᾶγμα; Πῶς μπορούσε νὰ παραβάλλει τὸν ἑαυτό του μ' ἐκεῖνον πού ὁ μαθητὴς του, ὅσο ζοῦσε ἀκόμα ὁ μέγας ὁδηγός, τὸν εἶδε — κ' ἦταν μιὰ « φοβερὰ θεωρία » — συνυφασμένο στὸν οὐρανὸ μὲ μιὰ νεφέλη πού δὲν εἶχε καμμιά μορφή κ' ἦταν ἡ ἴδια τὸ θεῖο φῶς; Ὁ δάσκαλός μου εἶχε μιὰ τόσο γνήσια καὶ ἀνεπιτήδευτη ταπεινοφροσύνη πού τὸν ἔκανε νὰ ξέρει καλὰ ὅτι οὔτε ἅγιος ἦταν, οὔτε δυνατός, οὔτε ἀληθινὸς μοναχός, ὅπως ἦταν ἐκεῖνοι πού πῆγαν στὴν « ἐσωτέραν ἔρημον » κ' ἔμειναν « ἀνιστόρητοι καὶ ἀφανέρωτοι ».

26

Βεβαιώθηκα, λοιπόν, ἀμέσως ὅτι ὁ δάσκαλός μου ἦταν ἀδύνατο νὰ αἰσθάνθηκε τὸν πειρασμὸ νὰ παραβάλλει τὸν ἑαυτό του μὲ τὸν Συμεὼν τὸν εὐλαβῆ. Ὡστόσο, ἐγὼ σκέφθηκα ὅτι θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τὸ κάνει. Καὶ τὴν ἴδια ἐκείνη στιγμή πού τὸ σκέφθηκα, μπῆκε μέσα μου ἕνα φοβερὸ προαισθημα. Προαισθάνθηκα — καὶ τὸ προαι-

σθημά μου βγήκε σέ δυό χρόνια ἀληθινὸ — ὅτι δὲ θ' ἀργοῦσε νὰ ρθει ἡ ὥρα πού ὁ Θεὸς θὰ με χῶριζε καὶ μένα γιὰ πάντα ἀπὸ τὸ δάσκαλό μου. Κ' ἄρχισα ἀπὸ τότε νὰ λέω ἀδιάκοπα μέσα μου τοὺς στίχους:

«Ἦρας ὀδηγὸν ἔμὸν ἐξ ὀφθαλμῶν μου,
ὦ φιλόανθρωπε, καὶ κατέλιπες μόνον,
πάντως ὄρφανόν, πάντως μεμονωμένον,
πάντως ἐκ πάντων ἀβοήθητον ὄντα...».

Καὶ τὸ χειρότερο πού σημειώθηκε μέσα μου δὲν ἦταν τὸ προαίσθημα. Ὄταν πιά πέθανε ὁ δάσκαλός μου, ἄρχισα νὰ ρωτᾶω τὸν ἑαυτό μου. Μήπως τὸ προαίσθημά μου ἔκρυβε μέσα του τὴν ἐπιθυμία μου; Μήπως εἶχα, ἄθελά μου, ἐπιθυμήσει τὸ θάνατο ἐκείνου πού τόσο σεβόμουν καὶ ἀγαποῦσα; Ὡς τὰ σήμερα — καὶ πᾶνε τόσες δεκαετίες ἀπὸ τότε — με βασανίζει ἡ σκέψη αὐτή. Κανένας δὲ μπορεῖ νὰ γνωρίσει τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου· κι' ἀκόμα λιγώτερο τὴν ἴδια του τὴν ψυχὴ. Μέσα μου καθρεφτίζεται κάπως ἡ ψυχὴ τοῦ διπλανοῦ μου. Ἡ δική μου, ὅμως, ἡ ψυχὴ δὲν καθρεφτίζεται, γιὰ μένα τὸν ἴδιον, πουθενά. Ἐτσι δὲ μπορῶ ποτέ μου νὰ συλλάβω οὔτε τὸ πιὸ θολό της εἶδωλο, οὔτε καν τὴ σκιά της.

27

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1416 ἦταν ζεστό, βαρὺ, πνιγηρὸ καὶ πολὺ κρίσιμο γιὰ τὴ ζωὴ μου. Ὁ δάσκαλός μου πού, ἀνοίγοντάς μου με τοὺς ὕμνους τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου Συμεῶν τὸ δρόμο τῆς ψυχῆς, με βόηθησε νὰ νικήσω τὶς μεγάλες καὶ ὀδυνηρὲς ἀνησυχίες τοῦ κορμιοῦ μου, φοβήθηκε — ὅπως κρίνω σήμερα, ἀναπολώνοντας τὶς ὥρες ἐκεῖνες — ὅτι κι' αὐτὴ ἡ ἀπότομη καὶ ἀπόλυτη μετάπτωση μποροῦσε νὰ με βλάψει. Ὅπως ἤξερε ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸς ὁ ἴδιος, ἔτσι ἤξερε ὅτι κ' ἐγὼ δὲν ἦμουν δυνατὸς. Γιὰ ὅσους δὲν εἶναι δυνατοί, κάθε ἀκρότητα εἶν' ἐπικίνδυνη, ἀκόμα κ' ἐκείνη πού σημαίνει τὴν ἀπόλυτη ἀρετὴ. Κι' αὐτὴ ἡ ἀρετὴ, ὅταν εἶναι ἀπόλυτη, βρίσκεται στὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου, καὶ πρέπει ν'ἔχεις μεγάλη δύναμη γιὰ ν' ἀποφύγεις νὰ πέσεις. Ἄν δὲν ἔχεις τὴ μεγάλη καὶ θεία δύναμη μέσα σου, γκρεμίζεσαι, χάνεις τὰ λογικά σου, παραφρονεῖς. Ὁ δάσκαλός μου φοβήθηκε ὅτι ὁ δρόμος τῆς ψυχῆς, ὀδηγώντας με — ἐμένα τὸν ἀδύνατο — στὸ ἀπόλυτο, μποροῦσε νὰ με κάνει νὰ χάσω τὴν ἰσορροπία μου. Ἐτσι, τὸ καλοκαίρι ἢ μᾶλλον τὸ φθινόπωρο ἐκεῖνο πού ἔμεινα τρεῖς μῆνες στὸν Ὀμπλό, ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ με κάμει ν' ἀποφύγω τὴ μονομανία. Ὁ ἴδιος ἀνθρωπος πού με ἐμύησε στὴ μυστικὴ ποίηση τοῦ Συμεῶν, με πῆρε ἀπὸ τὸ χέρι γιὰ νὰ με πάει μακριὰ της.

Στὴν ἀρχὴ αἰσθάνθηκα, ὅπως ἦταν φυσικό, μιὰ μεγάλη ἀντί-